

Економіка

УДК 338.242.2:631.162

© 2022

МІСЦЕ ВНУТРІШНЬОГОСПОДАРСЬКОГО РОЗРАХУНКУ В РИНКОВІЙ СИСТЕМІ ГОСПОДАРЮВАННЯ

П.Т. Саблук

*доктор економічних наук, професор, академік НААН
Національна академія аграрних наук України
вул. М. Омеляновича-Павленка, 9, м. Київ, 01010, Україна
e-mail: econotuaan@ukr.net*

Надійшла 28.09.2021

Мета. Розкрити передумови та визначити пропозиції щодо активізації сільськогосподарського виробництва в умовах ринкового госпрозрахунку як методу господарювання. **Методи.** Діалектичного наукового пізнання — для визначення економічної сутності витрат і госпрозрахункових відносин; порівняння, групування та конкретизації — для вдосконалення та доповнення класифікації виробничих витрат; методи порівняння та оцінок реальних факторів виробництва з нормативними (плановими) використовували для конкретизації шляхів досягнення повної самостійної діяльності виробничих підрозділів підприємств. **Результати.** Доведено, що ефективність розрахункових відносин у будь-яких управлінських рішеннях залежить від особливостей методології втілення і використання методів пізнання цих відносин на практиці в нинішніх умовах господарювання. Визначено етапи впровадження госпрозрахункових відносин на рівні підприємства та його структурних підрозділів, обґрунтовано основні напрями розвитку госпрозрахункових відносин у сільськогосподарських підприємствах, які вдосконалюють механізм внутрішньогосподарського розрахунку через застосування внутрішньогосподарських цін. **Висновки.** Госпрозрахункові відносини є специфічною формою економічних відносин і визначаються своїм особливим механізмом. У певній мірі всі елементи господарського механізму сільськогосподарських підприємств впливають на внутрішньогосподарські відносини в умовах ринку. Так, за орендних відносин виникає багато проблем, пов'язаних із визначенням розмірів орендної плати, розподілом результатів праці, веденням обліку та налагодженням економічних зв'язків між орендарями й орендодавцями та їх юридичним оформленням. Проте в умовах формування ринкового механізму найважливішим є пошук найдоцільніших форм індивідуальної власності.

Ключові слова: власність, економічні відносини, ціноутворення, форми
госпрозрахункової організації виробництва.

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202201-10>

За всі роки незалежності України основним було і є питання розвитку сільськогосподарського виробництва — визначальної галузі нашої економіки. Саме невідкладне розв'язання проблем села, його здатність годувати свій народ і вийти з товаром на зовнішній ринок є гарантом виведення з кризової ситуації всієї економіки країни. І головне — докорінна перебудова всієї системи аграрних відносин, демонтаж тих виробничих форм господарювання, що віджили, економічно збанкрутіли.

Усунення командно-адміністративної системи дало можливість у нових умовах господарювання вирішальну роль надати формуванню ринку, тобто здійсненню необхідних реформ і в сільському господарстві. Відбувся перехід до вільної ринкової економіки, коли суб'єкт господарювання є господарем свого виробництва. Лише такий крок створює реального господаря на виробництві. Проте усунення командно-адміністративного механізму означало не відмову від госпрозрахунку, а від самої системи і тим самим створення реального господаря. Наявність реального господаря-власника свого виробництва і реального ринку з об'єктивно властивими йому механізмом та інфраструктурою зумовлюють існування реального госпрозрахунку, хоча діловий світ інших країн такого терміна не вживає. Там вживані такі поняття, як власник, підприємець. Адже перший фундаментальний принцип підприємництва — інтерес, матеріальна заінтересованість, що є основою госпрозрахунку, який в умовах ринкової економіки повністю реалізовується на практиці.

Іншими фундаментальними принципами підприємництва є власність, повноцінний господар і свобода господарської діяльності [1–3].

Мета досліджень — розкрити передумови та визначити пропозиції щодо активізації сільськогосподарського виробництва в умовах ринкового госпрозрахунку як методу господарювання.

Методи досліджень. Дослідження побудовано на використанні власних наукових

розробок і публікацій та результатів досліджень відомих учених-аграрників, у яких всебічному глибокому аналізу госпрозрахункової суті при внутрішньогосподарських відносинах приділялася велика увага. Активним виробництво може бути лише тоді, коли самі виробники проявляють економічний, психологічний і господарський інтерес до результатів своєї праці. Цим самим визначається економічна суть самої власності, основи якої — всередині суспільства.

Результати досліджень. Розвиток сільськогосподарського виробництва в умовах економічних госпрозрахункових відносин передбачає розв'язання насамперед проблеми власності і створення відповідного ринкового середовища, інфраструктури, а також зміни функцій державних структур тощо. Серед усіх цих проблем ключовою є проблема власності.

Власність — економічний фундамент виробництва і виробничих відносин, на якому будується вся економічна і політична системи суспільства. Міцність і надійність цього фундаменту залежить від того, хто є власником і яким критерієм визначається економічна суть самої власності.

Кожний осередок має свої інтереси, природні потреби, задовольняти які він може лише своєю працею, її результатами. Для цього він повинен мати свої засоби виробництва, свою власність, яку сам створив. Тобто власність — це природні потреби людини.

Будь-яка суспільна, колективна власність складається із суми індивідуальних, приватних власностей, тому кожний член певного колективу повинен мати особистий, приватний пай у цій власності. Продукт, що належить працівникові, ніяк не може бути загальним. Він є суспільним лише в тій мірі, наскільки сам володар (працівник) є часткою цього суспільства, колективу [4, 5].

Отже, економічна природа власності — у праці. Хто є власником результатів суспільного виробництва? Згідно з офіційною

статистикою 50–51% національного доходу, створюваного щороку, йде на оплату працівникам лише сфери матеріального виробництва, тобто потрапляє в особисте володіння і розпорядження кожного працівника.

У такій самій мірі особистою (приватною) власністю є і та частина національного доходу, створена працею цих працівників, яка йде на накопичення для формування виробничих фондів.

Створення реального, фактичного господаря землі, усіх засобів виробництва на цій основі сприяє високоефективній ринковій економіці в ім'я людини. Адже власність — це інтерес, повна економічна відповідальність, самоконтроль, самовдосконалення та виховання високої моральності.

В економічній категорії «господар» органічно поєднується зацікавленість людини в розвитку виробництва, удосконаленні форм організації праці, планування, постачання, реалізації, розподілу і раціональному використанні прибутку тощо, також має місце повна матеріальна відповідальність за свою діяльність та її результати [6].

Теоретично кожний має право стати, скажімо, фермером, хоча на практиці не всі стають ними з різних об'єктивних і суб'єктивних причин. Саме ринок розставляє все на свої місця, і будь-які засоби виробництва, у тому числі й земля, використовуватимуться в тих організаційних формах, які забезпечуватимуть найвищу економічну віддачу від них. Слід зазначити, що без реального господаря, приватного власника не може бути не лише ринкової економіки, а й, що нині особливо важливо, практичної переорієнтації і перепрофілювання наявної структури економіки України на соціальні потреби людей, зокрема на інтенсивний розвиток сільськогосподарського виробництва.

Усі форми і види підприємств, організацій та органи управління мають працювати в ринковій економіці на абсолютно однакових і рівноправних економічних і правових основах.

В умовах ринку виробництво таким має бути не лише у сфері агропромислового комплексу, а й у всіх інших галузях економіки. Без такої замкненої системи ринкових господарювальних відносин у народному

господарстві, включаючи сферу управління, неможливо розвивати ефективне ринкове виробництво і в самому агропромисловому комплексі.

Критерій для всіх має бути одним: та форма організації виробництва буде визнана найдоцільнішою в певних умовах, яка забезпечить найкраще використання ресурсів, найвищу економічну, соціальну та екологічну ефективність, найповніше задоволення потреб ринку, споживача.

Довгий і складний шлях проходить наша економіка, держава і наука для того, щоб визнати і сприйняти необхідність ринкової підприємницької форми господарювання. Проте ця установка здійснюється природним способом самими людьми в міру створення відповідних економічних і правових умов, без штучного форсування, деформацій і дискредитацій ринку з боку спекуляції, корупції та інших негативних явищ. Нині доведено, що ринкові відносини істотно підвищують вимоги до культури ведення виробництва, рівня технології і системи нормативів, до організації праці, усіх якісних параметрів, що посилює вимоги до рівня кваліфікації працівників [7, 8].

Тому передусім слід зрозуміти поняття індивідуального (побутового) розрахунку, коли за результати праці повною мірою відповідає працівник. Тут особливих пояснень не потрібно. Сам працівник повністю відповідає за беззбитковість свого господарювання. Проте в колективі участь працівника встановлюється додатковими обґрунтованими розрахунками, і це буде другим варіантом запровадження господарювання.

Крім вільних ринкових цін, застосовуватимуться й внутрішньогосподарські розрахункові ціни. Про це свідчить досвід багатьох країн із розвинутою ринковою економікою, де з метою взаємодії господарювальних відносин забезпечується найбільша ефективність роботи структурних підрозділів підприємства, впроваджуються розрахункові внутрішньогосподарські ціни.

Такий напрям є першим кроком у розвитку механізму господарювання в сільськогосподарських підприємствах, що зумовлює застосування внутрішньогосподарських розрахункових цін, які, як правило,

удосконалюють цей механізм, дають змогу розраховувати витрати та аналізувати результати діяльності підрозділів, проводити стимулювання працівників тощо.

Які ж принципи покладено в основу таких цін? Аналізуючи набутий практичний досвід і досягнення науки, можна сказати, що внутрішньогосподарське ціноутворення — це діяльність окремого підприємства (господаря) на засадах самоврядування, що визначає самостійне формування і застосування цін у господарстві. Увага до таких цін посилюється з розвитком, зокрема орендних відносин у господарствах.

За допомогою економічного аналізу, дослідження та узагальнення досвіду роботи підприємств використовується модель, за якою внутрішньогосподарські ціни встановлюються на всі: види готової продукції, виробленої кожним госпрозрахунковим підрозділом; послуги, які надає в господарстві один госпрозрахунковий підрозділ іншому; види послуг, що надаються господарству або підрозділу з боку іншого господарства, підприємства (організації); покупні матеріали, сировину, корми, насіння, паливо, добрива, інвентар, запчастини, електроенергію та інші ресурси; матеріали, сировину, інвентар та інші продукти власного виробництва, використовувани у виробничому процесі.

Економічно-правовий механізм, у тому числі й ціна, ґрунтується на вихідних принципах, за яких реальні ринкові відносини в процесі господарювання змінюють внутрішньогосподарські ціни на реальні ринкові [9].

Перший вихідний принцип. Ураховуються форми організації виробництва і низового госпрозрахунку, ступінь господарської самостійності підрозділів (особисте підсобне господарство, окрема сім'я, бригада, сільгосп підприємства тощо). Залежно від конкретних умов сільськогосподарське виробництво здійснюється в різних організаційних формах із застосуванням різного ступеня господарської самостійності структурних одиниць господарства.

Другий вихідний принцип. Ураховується ступінь господарської самокупності структурних підрозділів, що ґрунтується на госпрозрахунковій самостійності підрозділів, яка може мати такі 3 ступені (рівні):

- самокупність відтворення основного елементу продуктивних сил — вартості робочої сили, тобто витрат на оплату праці;

- самокупність відтворення вартості всіх поточних витрат виробництва, пов'язаних зі здійсненням виробничої діяльності підрозділу залежно від його спеціалізації: на оплату праці, включаючи заохочувальні виплати з фонду матеріального стимулювання; на насіння, добрива, корми, засоби захисту рослин і тварин, утримання основних засобів (палива і мастильних матеріалів, амортизації, ремонту основних засобів), роботи і послуги (плата за подачу води і зрошення, використання природних ресурсів, проведення природоохоронних засобів);

- самокупність вартості розширеного відтворення і зовнішньоекономічної діяльності разом із витратами на розширення основних засобів виробництва, створення відповідних фондів, на оплату податків та інших платежів (коли підрозділи є самостійними юридичними особами).

Ринкові ціни самостійно відшкодовують ці 3 рівні самокупності, а внутрішньогосподарські ціни — лише перші 2 рівні. Перший рівень (відтворення робочої сили) може самокупуватися встановленими керівником підприємства розцінками на оплату праці за одиницю продукції (це також своєрідна внутрішньогосподарська ціна) [10, 11].

При самокупності розширеного відтворення виробник сам має збільшувати своє виробництво, розподіляти прибуток, сплачувати податки державі тощо. Госпрозрахункова самостійність підрозділу (виробника) тут набагато вища, ніж при самокупності поточних витрат виробника (простому відтворенні). У кінцевому підсумку вирішальну роль відіграє ступінь господарської самостійності виробників (підрозділів).

Яку форму організації виробництва і госпрозрахунку доцільно використовувати в конкретних умовах може показати аналіз, який має виявити ступінь економічної і соціальної ефективності й доцільності певної форми виробництва. Рішення про вибір умов і форми організації виробництва і низового госпрозрахунку повинні приймати безпосередньо самі виробники [12, 13]. Проте

за будь-якої форми організації виробництва і низового госпрозрахунку потрібно дотримуватися таких умов [14]: сільськогосподарський виробник є господарем свого виробництва і результатів його діяльності, що функціонує на реальному самофінансуванні; усі господарські договори мають юридичну силу, забезпечуються юридично і матеріально, як належить це робити

в ринкових відносинах; усі форми організації виробництва і низового госпрозрахунку функціонують у рівних економічних і правових умовах господарювання; добре організований для праці на суворій госпрозрахунковій основі агросервіс.

Без виконання цих умов ніяка форма низового госпрозрахунку не матиме належного ефекту.

Висновки

В умовах багатокладної економіки з новими системою власності і формами господарювання госпрозрахунок зазнає значних змін. Змінюються функції основних його принципів. Госпрозрахункові відносини є однією із форм загальних відносин і водночас економічних відносин, зокрема таких, що відображають один із моментів взаємодії явищ, у результаті чого виявляються їх особливості. Відображаючи відносини людей у процесі суспільного виробництва, госпрозрахункові відносини є специфічною формою економічних відносин і мають свій особливий механізм здійснення.

Зміни, що відбуваються у внутрішньогосподарських відносинах в умовах формування ринкового механізму, охоплюють певною мірою всі елементи господарського механізму сільськогосподарських підприємств. Так, за орендних відносин виникає багато проблем, пов'язаних із визначенням розмірів орендної плати, розподілом результатів праці, веденням обміну

і налагодженням економічних зв'язків між орендарями й орендодавцями та їх юридичним оформленням.

З'являється й багато інших питань, пов'язаних з удосконаленням внутрішньогосподарських відносин в умовах формування ринкового механізму. Проте найважливішими з них є пошук найдоцільніших форм індивідуальної власності. Тому великого значення набуває оцінка діяльності підприємства.

Сучасні методи господарювання потребують урахування елементарних і результативних підходів до всієї системи впровадження якісних критеріїв для економічного зростання виробництва та створення для цього сприятливих умов. І саме вдосконалення передових сучасних методів оперативно реалізовуватиметься на впровадженні внутрішньогосподарського розрахунку. Лише порівнянням витрат із виручкою від реалізації продукції визначається результат господарювання, який підлягає відповідній оцінці.

Sabluk P.

*National Academy of Agrarian Sciences of Ukraine,
9 Omelianovych-Pavlenko Str., Kyiv, 01010,
Ukraine; e-mail: economuaan@ukr.net*

Place of internal economic calculation in the market economy system

Goal. To reveal the preconditions and determine the proposals for the intensification of agricultural production in the conditions of market self-sufficiency as a method of management. **Methods.** Dialectical scientific knowledge — to determine the economic essence of costs and self-supporting relations; comparison, grouping, and specification — to improve and supplement the classification

of production costs; methods of comparison and evaluation of real factors of production with normative (planned) ones were used to specify ways to achieve full independent activity of production units of enterprises. **Results.** It is proved that the effectiveness of settlement relations in any management decisions depends on the peculiarities of the methodology of implementation and use of methods of knowledge of these relations in practice in the current economic conditions. The stages of introduction of self-supporting relations at the level of the enterprise and its structural subdivisions are determined, the main directions of development of self-supporting relations in agricultural enterprises are substantiated. **Conclusions.** Self-supporting

relations are a specific form of economic relations and are determined by their special mechanism. To some extent, all elements of the economic mechanism of agricultural enterprises affect domestic relations in market conditions. Thus, there are many problems with the lease relationship related to determining the amount of rent, the distribution of labor results, accounting and establishing economic relations between tenants and landlords, and their

legal registration. However, in the conditions of formation of the market mechanism the search for the most expedient forms of individual property is the most important.

Key words: *property, economic relations, pricing, forms of self-supporting organization of production.*

DOI: <https://doi.org/10.31073/agrovisnyk202201-10>

Бібліографія

1. Гайдуцький П.І., Саблук П.Т. Бухгалтерське та податкове забезпечення майнових і земельних відносин у новостворених сільськогосподарських підприємствах. Київ: ІАЕ УААН, 2002. 407 с.

2. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого та погляд у майбутнє. Науково-популярні нариси у 3-х томах. Київ: ІАЕ, 2001. 432 с.

3. Андрійчук В.Г. Агропромислове формування нового типу в контексті стратегії вітчизняного сільського господарства. *Економіка АПК*. 2013. № 1. С. 3–6.

4. Саблук П.Т. Місце бухгалтерського професійного об'єднання в реалізації завдань Концепції розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки. *Шляхи реалізації завдань концепції розвитку бухгалтерського обліку в аграрному секторі економіки України*. VI Міжнар. наук.-конгр. ННЦ «ІАЕ» 14 травня 2010 р.: зб. тез та виступів. Київ: ННЦ «ІАЕ», 2010. С. 3–6.

5. Лузан Ю.Я. Напрями розвитку сільськогосподарського виробництва і соціальної сфери села. *Економіка АПК*. 2009. № 7. С. 3–12.

6. Месель-Веселяк В.Я., Саблук П.Т., Малік М.Й. та ін. Розвиток форм господарювання на селі; за ред. П.Т. Саблука і В.Я. Меселя-Веселяка.

Київ: Урожай, 1993. 376 с.

7. Вітковський М.П., Саблук П.Т., Товстопят В.Л. та ін. Перехід до ринкового госпрозрахунку; за ред. П.Т. Саблука, М.П. Вітківського. Київ, Урожай, 1993. 136 с.

8. Пасхавер Б.Й., Щубравська О.В., Молдаван Л.В. Виклики і шляхи агропромислового розвитку. Київ, 2009. 432 с.

9. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств; за ред. П.Т. Саблука, В.Я. Меселя-Веселяка. Київ: ІАЕ, 1997. 647 с.

10. Гальчинський А. Нотатки Президента. Десять років з Президентом Леонідом Кучмою. Київ: Либідь, 2013. 584 с.

11. Пасхавер Б.Й., Онищенко О.М., Слюсар В.Д. та ін. Ринкова адаптація продовольчого комплексу України. Київ, 1998. 265 с.

12. Гайдуцький П.І. Аграрна реформа Л.Д. Кучми в Україні. Київ: ДСК-Центр, 2020. 544 с.

13. Саблук П.Т., Лукінов І.І., Юрчишин В.В. та ін. Сучасна аграрна політика України: Проблеми становлення; за ред. П.Т. Саблука та В.В. Юрчишина. Київ, 1996. 664 с.

14. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року. URL: <http://agrana.net/docs/strateg.pdf>